

OLOF PALME

Ett demokratiskt

Det traditionella välfärdsbegreppet måste vidgas, skriver Olof Palme bla i sin artikel om solidaritet, trygghet och social gemenskap i det moderna samhället. De sociala målsättningarna måste i större utsträckning även prägla livet i produktionen, maktrelationerna måste förändras, vilket innebär en demokratisering men också är en förutsättning för att en social förändring av arbetslivet skall kunna uppnås.

De fem etapper som håller på att genomföras i Sverige — styrelserepresentation för de anställda, lagen om anställningstrygghet, AP-fondernas satsning på industriell utbyggnad, vidgning av förhandlingsrätten, lagen om arbetsmiljön — är sammantaget den största demokratiserings- och decentraliseringsprocess som ägt rum i det svenska samhället sedan rösträtten genomfördes, anser statsministern.

genombrott

1960-talet blev en brytningstid och en svårt brytningstid för industrisamhällena. Det fanns många som drömde om att den ekonomiska tillväxten, skapad av modern teknik och forskning, av egen kraft skulle skapa social rättvisa och trygghet i de redan rika länderna. Den drömmen försvann under heta somrar i USA:s getton, under strejkerna i Europas industriområden, i ungdomens protest på arbetsplatser och vid universitetet, av den allt mera uppenbara miljöförstörelsen, av de fattiga ländernas allt svårare läge.

Man talade inte längre hänfört om industriella under. Man talade mer om smogen i Tokyo och industriavfallet i Ruhr och om strukturarbetslöseten i industriländerna. Tvivlet började slå rot.

I en debatt i Paris, som jag deltog i för ett år sedan, påpekade den franske sociologen Raymond Aron att efter 25 år av materiellt framåtskridande som saknar motstycke i världshistorien, upplever industriländerna en andlig kris, ett uppbrott från traditionella värderingar som leder till svåra brytningar.

Denna kris har självfallet också drabbat de två tanke-system som härskar över flest människor i den in-

dustrialiserade världen — kapitalismen och kommunismen.

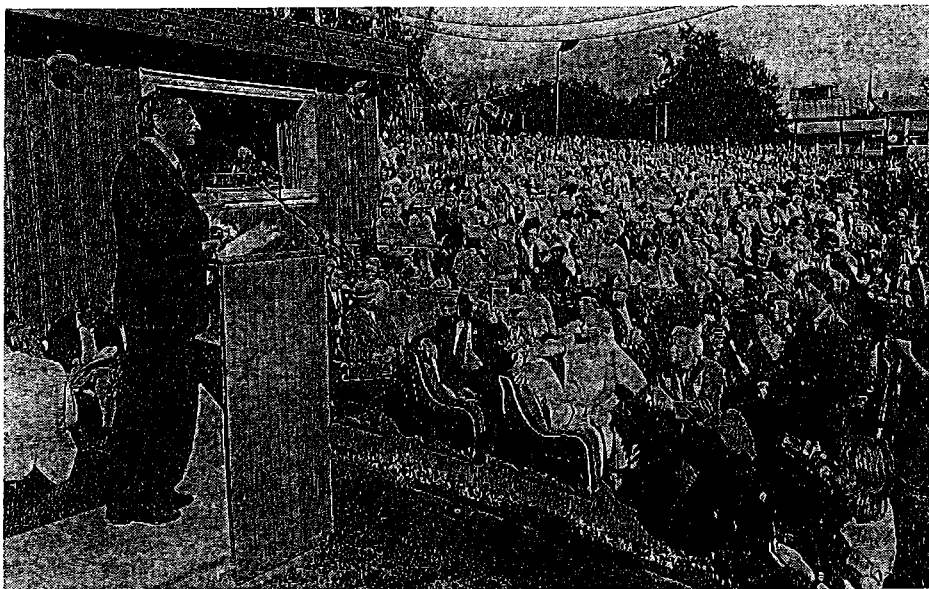
Dessa båda system är i vissa avseenden mycket lika. Båda satsar på teknisk utveckling och ekonomisk tillväxt som helt grundläggande värderingar.

● Kapitalismens myt

Kapitalismen utgår ifrån myten om en automatisk samklang mellan en ekonomisk tillväxt i en marknadshushållning dominerad av kapitalägarna och människornas sociala behov. Det finns teoretiskt ingen motsättning mellan ekonomiska mål och social välfärd. Så länge tillväxten ökar, varorna rullar ut och vinsterna kasseras in, så snurrar systemet.

Kommunismen i sin praktiska tillämpning utgår från att om staten övertar produktionsmedlen och krafterna sätts in på teknisk utveckling och ekonomisk tillväxt, så kommer det lyckliga kommunistiska samhället att automatiskt växa fram. Men det är också en myt.

Man mäter kommunism och kapitalism i produktionsindex och förvånar

"De beslut som måste fattas och deras praktiska genomförande kan bara komma till stånd genom de breda folkgruppernas aktiva medverkan."

sig därefter över den brist på hänförelse detta utlöser hos människorna.

Dessa industrisamhällets problem lyftes fram på ett oerhört dramatiskt sätt genom insikten om vidden av de globala resurs- och miljöproblemen. Det blev klart att ett fortsatt ohämmat utnyttjande av jordens ändliga och knappa tillgångar på sikt skulle leda till katastrof. Själva betingelserna för mänskligt liv skulle hotas. Vetenskapsmännens varningar om vart vi var på väg tolkades som en beskrivning av något som obönhörligen skulle komma att inträffa.

Detta skapade fruktan. Och fruktan gav som alltid grogrund för många irrläror.

Man har försökt inge människor den föreställningen att lösningen skulle ligga i att återskapa de samhällen som

existerade före industrialismen, före det rationella tänkandets och förnuftets genombrott. I det tjugoförsta århundradet skulle på nytt medeltidens mörker sänka sig över landsbygden och över människornas sinnen.

Dessa enkla lösningar är en utmaning mot det rationella tänkandet, mot vetenskap och teknik och mot det bästa som civilisationen frambragt av mänsklig odling.

Det är ju en helt annan väg vi måste gå.

Att åstadkomma en förnuftigushållning med jordens resurser och att avvärja det hot mot vår framtid som den ohämmade exploateringen innebär, kommer att kräva en mobilisering av politisk visdom men också en mobilisering av mänskligt intellekt och tankeskärpa.

Det första hot som måste avvärjas är därför tron på de enkla lösningarna. Slagorden om det förflutnas välsignelser, som då och då ekar genom industriländerna, måste avslöjas. Vetenskapen och tekniken måste än mer utvecklas och användas för att lösa problemen. Men det omöjliggörs om klarsyn och rationellt tänkande sätts på undantag.

Det är inte bara fråga om globala miljö- och resursproblem. Industrisamhället är också fyllt av mera vardagliga spänningar.

Industriländerna är i dag i besittning av en teknik och en materiell standard som mänskligheten aldrig tidigare upplevt. Detta har utan tvekan gjort människan friare och tryggare.

Men samtidigt har människan specialiserats. Det mänskliga vetandet har splittrats upp.

Tillvaron har sönderdelats med en skarp gräns mellan arbete och fritid. Arbetet i sin tur har alltmer kommit att delas upp i olika funktioner, där människan blir en liten kugge i ett stort system. Fritiden har ökat så att den inte längre är enbart en vilopaus. Men kan vi verkligen hävda att industrialismens och kommersialismens kultur för närvarande gör denna fritid så meningsfull och berikande som den borde vara och kunde vara?

● Solidaritetstanken farlig för konservativ politiker

Den stora risk vi löper är att förlora överblicken. Meningsfullheten och sammanhangen i tillvaron går förlorade, trängs undan av specialiseringen.

Och om människan förlorar överblicken, då förlorar hon också lätt svaret för kommande generationer. Förmågan till inlevelse i andra folks och andra nationers egenart brister. Känslan av gemenskap och solidaritet riskerar att svikta.

Att slå sönder denna solidaritetstanke är något som alla konservativa politiker drömmer om. Ty solidaritetstanken är farlig för den som har privilegier att försvara. Solidariteten har en politisk spänkraft som riktar sig mot den ekonomiska makten, som utövas i den fria marknadshushållningens namn.

Den som vill slå sönder solidaritetstanken behärskas inte nödvändigtvis av ond vilja. Det kan ske utifrån en ärlig övertygelse om den individualistiska konkurrensens välsignelser. Uppsåtet behöver inte vara att skapa ett sämre samhälle.

● Kraven på trygghet blir större

Men likafullt är det en irrlära. Det är i och för sig en orimlig tanke att den välfärdspolitik som brutit igenom och burit oss genom 30-, 40- och 50-talen skulle ha spelat ut sin roll. Men vi behöver inte se bakåt för att motivera en solidarisk politik.

Det har sagts i början av året: "Tänk inte på vad staten ska göra dig, tänk mera på vad du kan göra för dig själv." Och vårt svar är: tänk inte bara på vad du kan göra för dig själv, tänk också på vad vi människor kan göra för varandra. Och det är i ett nötskal en ideologisk skillnad av djupgående betydelse.

Kraven på trygghet minskar inte, de

blir tvärtom större. Och samtidigt kan vi se hur en snabb förändring utsätter människor för påfrestningar som man bara gemensamt kan bemästra. Att slå sönder solidariteten skulle ge förluster omätbara för alla genom en växande spänning och en växande social oro.

Jag kan därför inte tro annat än att sådana angrepp på solidariteten, som då och då sveper genom industriländerna, kommer att trängas tillbaka. I de fall de blir vågor, så kommer det i ett historiskt perspektiv att vara små krusningar på ytan.

Det vi måste skapa i industriländerna är inte det gamla samhället, det samhälle som vi med stora kraftanstängningar lyckats komma bort ifrån. Det vi måste skapa är ett samhälle där en hög teknisk och ekonomisk utvecklingsnivå förenas med en lika högt utvecklad social ansvarskänsla, inlevelse i andra människors villkor och överblick.

Det är inte med en dröm om det förflutna som tron på framtiden ska återskapas.

● Den revolutionära drömmen hör sekten till

Detta sociala ansvar och solidaritet med kommande generationer måste ges praktiska möjligheter att styra och vägleda den tekniska och ekonomiska utvecklingen.

Detta kan inte ske genom att en upplyst elit talar om hur det bör vara. Det kan bara ske genom att alla människor tar på sig ett ökat ansvar genom att själva få ett större inflytande. Över folkets huvuden är intet fram-

steg möjligt.

Den revolutionära drömmen hör sekten till.

Det finns två slags flykt från verkligheten. Den ena är att säga att vi skall krossa det nuvarande samhället och så skall som fågel Fenix det nya samhället växa fram ur askan. Det andra sättet är att söka sig tillbaka till en drömd idyll i det förflutna.

Det man allt mer börjat inse är att ett samhälle inte endast handlar om teknik och produktion, om marknader och lönsamhet. Ett samhälle handlar framför allt om människor, deras sociala villkor och relationer till varandra, deras ensamhet och gemenskap.

Därmed blir de sociala målen för utvecklingen överskuggande. Därmed växer behovet av en frihetlig, demokratisk socialism, som kan ta tillvara människornas önskan om solidaritet och gemenskap. Vi står som demokratiska socialister inför den ofantligt svåra och spännande uppgiften att skapa förtroende för framtiden, att visa att vi inte är maktlösa, inte behöver vara värnlösa offer för marknader och anonyma krafter, att vi i gemenskap själva kan forma vår framtid.

Detta måste som alltid ske genom praktiska konkreta åtgärder.

● En central ekonomisk politik

Vill vi kontrollera den tekniska utvecklingen och ge framstegen ett vidare socialt innehåll, måste vi ingripa mot marknadskrafterna när dessa leder till orimliga sociala konsekvenser.

Det kräver ett starkt samhälle och det förutsätter en utbyggnad av den

"Arbetet kan ge meningsfullhet åt tillvaron, där kan den enskilda människan förverkliga sig själv och finna en social gemenskap."

övergripande planeringen av vår ekonomi, av utnyttjandet av våra naturtillgångar, av användningen av mark och vatten. Skall en regional balans kunna upprätthållas, så måste vi vara beredda att i demokratisk ordning lägga fast vissa ramar för utvecklingen. Leder marknadskrafterna till att vi riskerar en strukturarbetslöshet, att vissa grupper ständigt drabbas av svårigheter på arbetsmarknaden, så måste vi vara beredda att med samhällsliga åtgärder rätta till dessa missförhållanden. Och det är självklart att ekonomisk stabilitet och full sysselsättning kräver en central ekonomisk politik.

● Kapitalismens ändrade karaktär

Detta förutsätter en vidgning av det demokratiska samhällets handlings-

möjlighet. Det är fråga att fullfölja vad man kan kalla 30-talslinjen i socialdemokratisk politik. Samtidigt känner vi alla en viss tvekan att vidga planeringen så långt att den riskerar att bli stel, byråkratiserad. Vi vet också att det finns gränser för hur långt man kan nå genom centrala och lokala politiska beslut för att verkligen lösa problem som människorna möter i sin dagliga tillvaro.

Vi måste därför skapa en demokratisering, ett medbestämmande, som ligger nära människornas vardagsverksamheter i arbetslivet. Därmed återknyter vi till den andra huvudlinjen i vår debatt om ekonomisk demokrati, som man kan kalla 20-talsdebatten om den industriella demokratin.

Kapitalismen har ändrat karaktär i det moderna samhället. Den traditionella kapitalägaren ville ha en stark statsmakt som gjorde så litet som möj-

ligt. Näringslivet skulle i den fria marknadens namn kunna sköta sig självt. Den fria konkurrensen skulle leda allting till det bästa. Det var den liberala teorin. Dess politiska tillämpning ledde till en väldig maktkoncentration på det ekonomiska området hos privata kapitalägare. Det var i deras frihets namn som man kom att bekämpa staten. Ernst Wigforss påpekade vid 1947 års arbetarkongress att på samma sätt som aristokratin en gång varit ett värn mot kungligt envælde skulle privata storkapitalister verka som beskyddare mot den statliga centralmakten. Det var väl en riktig bild på många sätt.

● Kapitalismens intressen

Men nu har det gått en tid. Vi har kommit till det läge, som bl a Maurice Duverger har påpekat, då det för kapitalismen inte längre gäller att ha en stat som gör så litet som möjligt, utan i stället att få makten över staten för att få den att handla i enlighet med sina egna intressen. Ty staten betyder så mycket för den ekonomiska politiken, för beställningar till industrin, för utrikespolitiken, för företagets nationella möjligheter. Då blir den traditionella liberala fientligheten mot staten mer och mer en myt och ersätts av vad Eisenhower mycket riktigt kallade det militärindustriella komplexet.

Det är inte bara militärbeställningar det gäller. Vi ser ITT:s stora intresse för den amerikanska statens förhållanden, liksom många andra företags intressen för och beroende av statliga åtgärder i detta land. Samma exempel finner vi i Japan.

Den politiska makten var förut något defensivt. Man skulle se till att politiker inte gjorde någonting. Nu blir det för den moderna kapitalismen ett klart intresse för att erövra staten för sina syften och få den att agera i enlighet med dessa.

Löntagarna har aldrig förhållit sig till staten i och för sig. Det var inte staten som genomförde den politiska demokratin eller de sociala reformerna. Det var den fackliga rörelsen och socialdemokratin som använde samhället som ett instrument för att hävda sina idéer och intressen och styra samhällsutvecklingen. Men också i det nya läget blir det för löntagarintressena oerhört viktigt vilka intressen det är som styr samhället. Men den traditionella motsättningen mellan storkapitalets aristokrater och statmaktens riskerade envælde finns inte. Den motvikt vi måste skapa till statsmakten, det är de folkliga organisationerna. Det är den industriella demokratin, och hela fackföreningsrörelsen är egentligen en form av industriell demokrati. Det är den nya tidens problem. De ligger långt bort ifrån 1800-talets liberala modeller. Det är viktigt vem som har den politiska makten, i vems intressen den förs. Men det är också viktigt att skapa en folkligt förankrad motvikt genom en utvecklad industriell demokrati. Och då är det till arbetslivet, arbetets roll i samhället som man ständigt återvänder.

● Arbete — en fråga om värdighet

Arbetet kommer under den tid vi kan överblicka att inta en central plats i människornas liv.

"Och om människan förlorar överblicken, då förlorar hon också lätt ansvaret för kommande generationer. Förmågan till inlevelse i andra folks och andra nationers egenart brister. Känslan av gemenskap och solidaritet riskerar att brista."

Arbetet ger den enskilde försörjning, den materiella tryggheten. Genom arbete skapas de nödvändiga resurserna för ökad välfärd, privat och kollektivt. För många tillhör det vardagsjobbet att i det fackliga arbetet med förhandlingar och avtal slå vakt om arbetets värde.

Men arbetet är för den enskilde också en fråga om värdighet. I arbetet kan han eller hon få en uttrycksmöjlighet, en väg att förverkliga sin egenart och sin personlighet. Arbetet kan ge meningsfullhet åt tillvaron, där kan den enskilda människan förverkliga sig själv och finna en social gemenskap.

Att berövas sitt arbete är ett hot mot den ekonomiska tryggheten. Men det räcker inte med ett nog så nödvän-

digt ekonomiskt stöd vid arbetslöshet. Ty att ställas utan arbete riktar ett grundskott mot den personliga integriteten och friheten, berövar den enskilde mycket av det mänskliga innehållet i tillvaron. Detta kan innebära delvis nya uppgifter både för den fackliga och den politiska arbetarrörelsen.

● Lagstiftning i löntagarnas intresse

Politiskt måste vi gå in och stifta lagar på områden, där vi hittills varit relativt föga verksamma. Det gäller arbetsmiljön, anställningstrygghet och vidgad förhandlingsrätt. Denna lagstiftning behöver inte vara, och bör

inte vara, en detaljerad reglering av förhållandena. Dess förnämsta syfte blir att ge löntagarna själva möjlighet att hävda sina rättigheter och sina intressen ute på arbetsplatserna.

Lagstiftningen ger löntagarna ökade maktbefogenheter. Men det beror i hög grad på dem själva om denna makt utnyttjas och hur den utnyttjas.

Fackföreningsrörelsen får därigenom nya uppgifter och ett vidgat ansvar. Lönepolitiken kvarstår givetvis men till denna kommer nya uppgifter och ansvarsområden. Det här samspelet mellan lagstiftning och andra samhällsåtgärder och inflytande på arbetsplatserna ger en ny och mer vidsträckt innebörd åt fackligt-politisk samverkan. Den blir i framtiden allt viktigare. Efter dessa riktlinjer förs diskussionerna och förbereds reformer inom den demokratiska arbetarrörelsen i de allra flesta industriländerna. Jag är övertygad om att vi här har funnit någonting helt centralt i industriländernas utveckling. Det kan innebära en viktig förnyelse både i det politiska och det fackliga arbetet. Och det är endast socialdemokratin som kan ta initiativet till att driva fram denna utveckling. Kommunisterna sitter fast i sin stela dogmatik. De borgerliga partierna har ideologiska förhinder. De kan inte driva fram de ingripanden mot marknadskrafterna som är nödvändiga för planeringen, den demokratiska planeringen. De kan inte vara med om en verklig förskjutning av maktförhållandena mellan löntagare och kapitalägare i näringslivet. Det strider mot hela deras ideologiska grundsyn. Det måste vara arbetarrörelsen som tar på sig uppgiften att även på detta område vara vägröjare

mot framtiden. Och jag tror att det kommer att bli ett nytt genombrott för arbetarrörelsen, det är grundläggande om man ska skapa förtroende för industrisamhällets fortsatta utveckling.

Därur växer synen fram på arbetet — inte bara som ett medel att ställas till förfogande för en produktionsapparat — utan som en *rättighet* tillkommande var och en.

● Löntagarnas positiva ansvar

För arbetarna, och i allt högre grad tjänstemännen, har den moderna industriproduktionen sedan länge skapat en klyfta mellan de mänskliga och sociala kraven på arbetet och den brist på trygghet och trivsel, den risk för liv och hälsa som de anställda ofta möter. Det moderna industrisamhället präglas i mycket av den spänning som uppstår mellan löntagarnas krav på arbetet och vad de i dag faktiskt förstår förverkliga i arbetslivet.

Vill vi komma ifrån dessa spänningar, då måste vi försöka att frigöra den väldiga kraft som finns hos arbetarna och tjänstemännen ute i det svenska arbetslivet till ett positivt ansvar och en positiv medverkan i arbetslivets och samhällets uppbyggnad. Detta medansvar skall inte vara beroende av om de skaffat sig en kapitalandel. De skall ha rätt till ökat bestämmande i sin egenskap av löntagare, arbetare och tjänsteman, därför att de satsar sitt produktiva liv, sin arbetsinsats. Det förutsätter en utjämning av inflytandet mellan produktionsfaktorn kapital och produktionsfaktorn arbete. Det är den ekonomiska demokratins väg.

För att kunna uppnå detta måste vi vidga det traditionella välfärdsbegreppet.

● Maktrelationerna i produktionslivet måste ändras

Vi har i skolan förberett ungdomar för produktionen. Vi har med vägar, bostäder och sjukvård och mycket annat skapat en ekonomisk bas för produktionen. Vi har sökt ta hand om den som lämnat produktionen eller slagits ut ur den — därför att de blivit gamla, sjuka, arbetslösa, drabbats av olycksfall, blivit utslitna. Vi har med arbetstidslagstiftning skapat fritid från produktionen och med kulturpolitik och miljöpolitik sökt ge livet utanför produktionen ett rikare innehåll.

Men nu måste vi gå in direkt och låta våra sociala målsättningar i större utsträckning även präglade livet i produktionen, helt enkelt förändra maktrelationerna i produktionslivet. Det innebär en demokratisering men är samtidigt en förutsättning för att den sociala förändring av arbetslivet som vi eftersträvar skall kunna förverkligas.

Vi har börjat att praktiskt handla. De fem etapper som vi håller på att genomföra i Sverige — styrelsrepresentation för de anställda, lagen om arbetsmiljön, lagen om anställningstryggheten, AP-fondernas satsning på industriell utbyggnad, vidgning av förhandlingsrätten — har jag sammantaget betecknat som den största demokratiserings- och decentraliseringsprocess som ägt rum i det svenska samhället sedan den allmänna rösträtten

genomfördes. Och vi står ännu bara i början.

Vi vet att vi kommer att få ta många steg, en del små, andra stora och avgörande. Det viktiga är inte så mycket enskildheter utan mera åtgärderna som helhet. De anställda får inflytande över utformningen av sin egen arbetsplats. Det ger möjlighet att förbättra arbetsmiljön, att skapa ökad trygghet i jobbet. Men de anställda måste också få inflytande på andra nivåer i sitt företag och detta ökade inflytande inom det egna företaget måste vävas samman med åtgärder som stärker löntagarnas ställning i det ekonomiska livet i stort.

I och för sig är allt detta icke någon ny tanke. De är djupt förankrade i den demokratiska socialismens idétradition. Diskussionen om ekonomisk planering och industriell demokrati har varit vår ständiga följeslagare liksom den grundläggande tanken att man måste koppla samman vidgad demokrati med strävan till social förändring.

Alltid har vi stått inför frågan: Är människorna beredda att bära upp ett större ansvar i en utvecklad demokrati? Svaret kan bara erfarenheten ge.

● Den demokratiska socialismens grundidé

Min bestämda övertygelse är att vad som kan skapa förutsättningar för att tekniken och ekonomin kan underordnas vidare kvalitativa mål är en bredad social och ekonomisk demokrati. De beslut som måste fattas och deras praktiska genomförande kan bara komma till stånd genom de breda

folkgruppernas aktiva medverkan.

Vi har den styrka som vår gamla folkrörelseradition ger, människorna är vana till samverkan på solidaritetens grund och bevara den traditionens vitalitet och slagkraft är enligt min mening förutsättningen för att en folklig demokrati ska kunna bestå.

Jag kan aldrig godta tanken att problemen i det moderna samhället är för svåra för vanliga människor.

Det är överhuvud taget en vanföreställning att det finns frågor som är för stora och komplicerade för vanliga människor att ta ställning till. Accepterar man en sådan tanke har man tagit första steget mot teknokrati, expertvälde, fåtalsvälde. Vi behö-

ver inte vara några värnlösa offer för anonyma krafter som vi inte kan påverka, expertbeslut som vi inte kan förstå, politiska avgöranden som inte redovisas och vi inte kan överblicka. De flesta av oss är inga experter. Vi är beroende av expernas material och det skall vi som sådant respektera. Men de avgörande besluten är i grunden beroende på värderingar om en önskvärd samhällsutveckling, där ingen elit kan åberopa privilegier och högre visdom. Politiken är åtkomlig, möjlig att påverka för var och en. Det är demokratins yttersta innebörd och egentligen också den demokratiska socialismens grundidé.

Forts från sid 357

konflikter är det ofrånkomliga resultatet av en politik som sätter vinstintressena framför kraven på jämlikhet och social rättvisa.

Och man kan vidga detta resonemang. Vi står av alla tecken att döma inför krav på en genomgripande omorientering av hela det ekonomiska synsätt och hela den hushållning, som präglad västvärlden det senaste århundradet. Livsmedelskris, energikris, miljökris, valutakris — rapporterna

duggar tätt. Och alla dessa kriser kan hänföras till just det kapitalistiska systemets inneboende tendens att skapa obalans, just därför att det enskilda vinstintresset och inte det sociala helhetsperspektivet tillåts dominera.

Och om vi skall hoppas på inte bara att överleva utan också att skapa en rimligare och rättvisare värld att leva i, då kan vi inte gärna försöka lösa problemen men med exakt de metoder som orsakat dem.